

4. Старицька-Черняхівська Л.М. Крила, буденна драма на IV дії / Л.М. Старицька-Черняхівська // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. 64. – Кн. 10. – С. 71–113.
5. Старицька-Черняхівська Л.М. Крила, буденна драма на IV дії / Л.М. Старицька-Черняхівська // Літературно-науковий вістник. – 1913. – Т. 64. – Кн. 11. – С. 217–257.
6. Фоменко В. Місто і література : українська візія / В. Фоменко. – Луганськ : Знання, 2007. – 312 с.
7. Харлан О. Чернівецький текст у циклі повістей Ірини Вільде «Метелики на шпильках» / О. Харлан // Слово і час. – 2008. – № 2. – С. 27–32.
8. Хорунжий Ю.М. Людмила Старицька-Черняхівська / Ю.М. Хорунжий // Старицька-Черняхівська Л.М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / вступ. стаття, упор. та приміт. Ю.М. Хорунжого. – К. : Наук. думка, 2000. – С. 5–34.

В статтє на примєре драматичєского произвєдения «Крылья» Людмилы Старицкой-Черняховской проанализирована экзистенциальная проблематика творчества автора. Посредством художественного слова писательница подчеркивает дискурс творческой среды, в частности художественной богемы столицы. Драматург затрагивает проблемы женской самоидентичности, поиска путей самовыражения незаурядной личности.

Ключевые слова: драматическое произведение, проблематика, конфликт, топос.

The article offers the analysis of the existential perspective of the author's heritage on the example of drama "Wings" by Liudmyla Starytska-Cherniakhivska. With the help of means of literary word the author emphasizes discourse of creative environment, in particular, artistic bohemian of the capital. The playwrighter highlights problems of female self-identity, search of ways of self-expression of an outstanding personality.

Key words: drama, problematics, conflict, topos.

УДК 821.161.2.09

Сергій Руснак

ПОЕТИКА «ЩОДЕННИКА (1941–1943 рр.)» УЛАСА САМЧУКА

Статтю присвячено дослідженню своєрідності типології й поетики «Щоденника (1941–1943 рр.)» Уласа Самчука. Досліджено особливості індивідуального творчого методу й стилю, специфіку просторово-часової організації, що дозволило розглядати твір як оригінальний тип щоденникової оповіді, який поєднує ознаки магістральних напрямів розвитку жанру щоденника ХХ ст.

Ключові слова: щоденник, жанр, документальність, поетика.

Глибоке й критичне осмислення історії і культури української еміграції ХХ ст., накопичення теоретичних і практично зорієнтованих досліджень художніх текстів спонукає до вивчення усього корпусу текстів митців-емігрантів зокрема і різножанрової документальної літератури, де особливе місце посідають письменницькі щоденники. Інтерес до щоденника, його неоднозначне становище серед документальних та художніх жанрів посилюють інтерес до його наукової інтерпретації. Це пов'язано з тим, що щоденник у творчості українських письменників-емігрантів отримав у ХХ ст. якісно нові характеристики, які потребують історико-літературного опису й теоретико-літературного осмислення.

Автодокументальна спадщина Уласа Самчука досить різноманітна; особливе місце в ній належить своєрідній хронологічній єдності – одинадцяти різним за обсягом зшиткам, які іноді створювалися паралельно і в яких відображено найгостріші відчуття та враження від побаченого чи пережитого. Це датовані щоденники, які за часом написання охоплюють 1941–1967 рр.: 1) 1941–1945 рр.; 2) 1941–1943 рр.; 3) 1944–1945 рр., 1961 р.; 4) 1945–1946 рр.; 5) 1946–1947 рр.; 6) 1953–1956 рр.; 7) 1956–1961 рр.; 8) 1961–1964 рр.; 9) 1964–1966 рр.; 10) 1965–1985 рр.; 11) 1966–1967 рр. Специфікою окремих з них була та обставина, що в межах однієї оповіді поєднувалися щоденні записи автора, його публіцистичні статті, первісні начерки романів (як це було, скажімо, з “Ost”) чи виписки

з листів відомих людей (наприклад, Льва Толстого до молодшої доньки Олександри Толстої).

Тільки «Щоденник (1941–1943 рр.)» був надрукований у Випуску 6 «Наукових записок» Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, приуроченого 95-й річниці від дня народження У. Самчука [3]. Усі інші унікальні «документи доби» зберігаються у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (Ф. 195).

Частково «Щоденник (1941–1943 рр.)» митця було використано як об'єкт дослідження в дисертації К. Танчин [4]. Тут авторка розглянула загальні риси поетики і жанрових особливостей щоденника як літературного твору; схарактеризувала його функції, суб'єктивні й об'єктивні передумови щоденникового письма – від задуму як пошуку відповідної форми до її втілення; осмислила типологію щоденника; виділила особливі естетичні категорії, властиві щоденнику. Однак, будучи явищем культури, історії й ідеології цілої епохи, щоденник митця-епіка широко не залучений до процесу відтворення об'єктивної картини українського літературного процесу періоду Другої світової війни, він не був самостійним об'єктом дослідження. Відтак метою цієї статті є аналіз «Щоденника (1941–1943 рр.)» У. Самчука як хронологічної й оповідної єдності, в якій виразними є особливості поетики документально-художньої прози (зокрема щоденникового жанру) та стильові особливості, пов'язані з нерозривним зв'язком документального і художньо-публіцистичного оповідних планів.

«Щоденник (1941–1943 рр.)» охопив часовий відтинок тяглістю у два з половиною роки (від 12 травня 1941 р. до 14 листопада 1943 р.) і став своєрідним «літературним еквівалентом життя» (І. Паперно) У. Самчука в епоху Другої світової війни, коли він повернувся з Німеччини до окупованої України. За цей час йому довелося здолати унікальний багатомірний географічний простір, що охоплює кілька європейських країн: Німеччину, Польщу й Україну. Особливістю читацького сприйняття структури цього географічного простору є «точечність» (Д. Замятін), оскільки відвідані У. Самчуком міста, містечка і села під час мандрівки з чотирнадцятирічної еміграції в Україну сприймаються як окремі точки, відстань між якими (крім нелегального переходу кордону) сам автор долав непомітно для свідомості, що сприймає. З просторовим перемищенням митця щільно пов'язана унікальна лінійна організація автодокументального простору: Берлін – Бойтен – Краків – Варшава – Броди – Соснівка – Ярослав – Львів – Рівне – Крем'янець – Тилявка – Дермань – Луцьк – Київ. Однак у щоденнику виразно відчувається «замикання» всіх доріг митця на двох важливих точках – Рівне

і Київ. З одним містом буде пов'язана його праця на посаді головного редактора газети «Волинь», з іншим – ще юнацька мрія, а потім стражденне чекання побувати в серці України: «Чекав у Празі, у Берліні, Парижі, Римі. Чекав і вірив. Ось воно є! Дуже трагічне, але є» [3, 131].

Просторово-часова форма повідомлень у щоденнику постійно концентрується ретельним ставленням автора до часу і простору, що простежується у прагненні стягнути хронологічні межі в одну точку («12 травня 1941. Берлін, пансіон “Барбароса”», «Рівне, 3 січня. Субота. 23 год. 40 хвилин», «31 березня. Середа», «19 серпня. Спаса»).

Щоденник У. Самчука є складним структурним цілим. У фіксації подій автор дотримується строгої послідовності, фіксовані факти відбуваються або одночасно, або з певними інтервалами і пов'язані між собою за смыслом чи з волі автора. Відтак текст щоденника об'єднаний в одне ціле не тільки хронологією записів, але й асоціативністю, суб'єктною організацією. Він виразно передає риси Самчукового епічного світосприйняття.

У композиції щоденника можна виділити різні складові: ліричні відступи, спогади з автобіографічними подробицями, описи українських міст (Рівного, Києва) і мальовничих краєвидів Волині, критичні міркування про прочитані книги (наприклад, про «Історію Англії» А. Моруа і «Коротку історію світу» Г. Уеллса), роздуми про відомих людей (Євгена Маланюка, Юрія Липу, Олену Телігу, Тетяну Прахову й інших), історіософські міркування про духовний стан світу, націоналістичний рух, воєнну добу, німецьку політику щодо України, еміграцію, фрагменти творів Л. Толстого й О. Шпенглера, що містять цікаві характеристики німців тощо. Часто все це переплетене з короткими емоційними думками-спалахами, пов'язаними зі щойно народженим нуртуючим інтимним почуттям до Тетяни Прахової: «Щастя, трагіка... Повно, повно туги, люті, а любов душить мене. Все то тому, що я так жорстоко люблю...» [3, 134]. Зважаючи на лапідарність щоденникових записів, кількість любовних «сплесків» вражає: з одинадцяти записів від 18 листопада 1941 р. до 28 січня 1942 р. їх п'ять(!), тобто кожен другий запис фіксує всі нюанси емоційного стану закоханого митця. Так, чуттєва «романтика» в умовах суворих випробувань і катаклізмів епохи не стільки зображується, скільки документально фіксується письменником на рівні з іншими подіями.

Специфіку свого автодокументального письма (стильність, неповноту, уривчастість) автор визначив у самому тексті: «Було б даремно вимагати від мене тепер якогось щоденника. Коли? Як?» [3, 130], «Зовсім не було часу робити ці нотатки» [3, 132]. Редакторська круговерть, постійна праця над матеріалами для газети, спілкування з різними людьми, поїздки Україною – У. Самчук почувався «людиною,

яка має охопити чи не все організоване українське життя» [3, 130]. Тож відсилав читачів до своїх творів, зокрема циклу нарисів «Крізь бурю і сніг», надрукованих у рівненській «Волині» [3, 132].

До всього додалися тривожний, «неутульний» настрій і «дивнотривожні “жуткі” вечори» [3, 131]. Наступна фраза на перший погляд ніби не має причинно-наслідкового зв'язку з попередніми описами специфічного екзистенційного стану, а тільки емоційно пов'язана з ними. Складається враження, що письменник, ніби про буденну річ, зауважує: «Полонені, що десятеро тягнуть двоколку та при тому гризуть сирого буряка, руїни...» [3, 131]. Ніяких пояснень чи описів вражень від побаченого, тільки гола констатація фактів. Причин для такої оповідної специфіки було чимало; у написаному дещо пізніше додатку до щоденника У. Самчук занотував: «Писав ці нотатки обережно. Не все висловлено, що висловити хотів. У той час ми, українці, знаходились під сильним терором німецької поліції. Завжди можна було сподіватися, що такі записки попадуть до невластивих рук» [3, 147].

Простір Самчукового щоденника несе в собі особливе потужне ідеологічне навантаження, оскільки, як зазначав Д. Замятін, саме географічний простір і географічні образи створюють ідеологічну оболонку, що виповнює собою простір усього твору [1, 82]. Тим більше, що в останніх записах «Щоденника (1941–1943 рр.)» виразно намічено зворотний шлях письменника на Захід, коли знову доводилося полишати (і тепер уже назавжди) «свою землю, свою хату, свою рідню...» [3, 145]. Записи жовтня–грудня 1943 р. рясніють словами і фразами про відступ та втікацтво, що можна узагальнити назвою одного із Самчукових романів – «Втеча від себе», яка акумулювала в собі цілий спектр подій і психічних станів: «роблю підготовку до відступу», «наладовані втікачами машини», «розмови “що буде”? Так. Що буде, що чекає всіх тих людей?», «відступ і евакуація», «тяжко і незрозуміло, чому треба кидати дорогу рідну землю», «відступ військових та цивільних», «таки виїхали», «залишили ми Рівне» [3, 145]. Це породжені безжальною воєнною реальністю згустки настроїв, відчуттів, емоцій і переживань, тонкі почуттєві реєстри особистості самого автора. Впадає у вічі особливість щоденникового нарративу, де посилення модусу переживання автора досягається шляхом уведення до сфери душевних детонацій буденних речей, що створює

дисонанс, і свідчить про трагізм буття сучасного йому світу: «Я чекаю подорожі, думаю пакуватись, а тим часом шаткую капусту. Все-таки шаткую капусту, без огляду на все» [3, 145]. У всьому цьому – згустки ритму воєнної доби, почуттєве переживання дійсності. Кожна зафіксована подія узагальнює історичні та життєві факти, перетворює їх на історичний фон, на якому розгортається драматична доля цілого покоління українців. Пізніше У. Самчук, оглядаючись назад, розгорне небагатослівні щоденникові записи у колоритні мемуарні описи й одкровення.

Отже, вже в першому з одинадцяти Самчукових «Щоденників» проступають ідейні та світоглядні установки митця, який добре усвідомлював власну відповідальність перед майбутніми українськими читачами за «правдивість», фактографічну достовірність зображеного і власний погляд на епоху. Своїм завданням У. Самчук вважав передачу правдивого образу «так, як бачило око і відчувала душа» [2, 279], що й дало щоденнику оригінальності та особливої цінності.

Добір фактів, епізодів, організація щоденникового сюжету з 1941 до 1943 р. вибудовується відповідно до подій, пов'язаних з поверненням У. Самчука в Україну з першої еміграції. Записи утворюють цілісне епічне полотно, типово відбиваючи історичну дійсність. Авторське начало виявляє себе в послідовному викладі описуваних подій і їхніх суб'єктивних оцінках.

«Щоденник. 1941–1943 рр.», який написаний в складну для України історичну добу, коментує окремі факти життя У. Самчука й водночас найважливіші історичні події середини ХХ ст. Як цінне документальне джерело щоденник відображає безпосередню реакцію митця на події Другої світової війни і прагнення свідомого українства вибороти власну незалежну державу. Перед читачем постає цілісний текст, що виконує роль і біографічного свідчення, і документа епохи, а також має власну художню цінність. Фрагменти із щоденника вплинули на зображення подій 1941–1943 рр. у спогадах письменника (зокрема в мемуарній діалогії «На білому коні», «На коні вороному»). Цей аспект залишається не дослідженим сучасним самчुकознавством. На часі – порівняльний аналіз автодокументальних текстів різних жанрів, який дозволить простежити процес становлення тексту У. Самчука як документально-художнього, розкрити процес наростання в його мемуарних творах елементів художності.

ДЖЕРЕЛА

1. Замятин Д. Империя пространства. Географические образы в романе А. Платонова «Чевенгур» / Д. Замятин // Вопросы философии. – 1999. – № 10. – С. 82–89.
2. Самчук У. На коні вороному: Спогади / У. Самчук. – Львів: Літопис Червоної Калини, 2000. – 279 с.

3. Самчук У. Щоденник (1941–1943 pp.) / У. Самчук // Наукові записки. – Тернопіль : ТДПУ, 2000. – Вип. VI. – С. 124–148. – (Серія «Літературознавство»).
4. Танчин К. Щоденник як форма самовираження письменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / К. Танчин ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2005. – 20 с.

Статья посвящена исследованию своеобразия типологии и поэтики «Дневника (1941–1943 гг.)» Уласа Самчука. Исследованы особенности индивидуального творческого метода и стиля, специфика пространственно-временной организации, что позволило рассматривать произведение как оригинальный тип дневникового повествования, который сочетает признаки магистральных направлений развития жанра дневника XX века.

Ключевые слова: *дневник, жанр, документальность, поэтика.*

This article is devoted to the investigation of typology and poetics originality of Ulas Samchuk's "Diary (1941–1943)". It investigates peculiarities of individual creative method and style, specifics of its space-temporal arrangement that gives opportunity to consider the work as an original diary narration type which combines features of main trends of diary genre development in the XIX century.

Key words: *diary, genre, documentary style, poetics.*

УДК 821.161.2–31:82.09

Оксана Філатова

ПРОБЛЕМА ГЕНДЕРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В РАДЯНСЬКИХ СЮЖЕТАХ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІСТИКИ 1930-Х РОКІВ)

У науковій розвідці на матеріалі української романістики 1930-х років здійснено спробу простежити схему нівеляції усталених гендерних взаємин, а точніше – зміну традиційної ролі жінки в сім'ї та соціумі.

Ключові слова: *роман, гендер, образ, ідентичність, тип, «нова» реальність.*

Про суперечливу літературу в драматичному контексті тридцятих років ХХ ст., порівняно з попереднім періодом, наразі пишуть значно більше. В основному аналітико-теоретичне вивчення «протоканону» (Г. Гюнтер) соціалістичної літератури базується на конкретній персоналії, або ж, навпаки, має характер загального огляду. Окремі інтерпретаційні підходи знаходимо в контексті глибокої ревізії ключових засад тоталітарної культури й соцреалізму, зокрема: визначення жанрових особливостей соцреалістичного роману [2], обґрунтування зв'язків соцреалізму з модернізмом і авангардом [3], характеристики мілітарної парадигми літератури соціалістичного реалізму [5], з'ясування генези, специфіки розвитку й трансформації соцреалістичного канону [13], у контексті перегляду офіційного проекту так званого «трудового епосу» тридцятих років [4], відстеження поетапності формування соціалістичної доктрини еросу [11] тощо.

Об'єктивне й неупереджене осмислення відображеного в літературі соцреалізму комуністичного експерименту над суспільством і людиною потребує наукової рефлексії низки питань, серед яких і проблема гендерної трансформації. Відтак, не претендуючи на всебічність історико-літературної обсервації, ставимо собі за мету на матеріалі української романістики 1930-х років простежити схему нівеляції усталених гендерних взаємин, точніше – зміну традиційної ролі жінки в сім'ї та соціумі.

Плани модернізації людини, маніфестовані комуністами після захоплення влади, реалізовувалися за рахунок вилучення з кола легітимних достовірностей власне людських визначень буття, формування нових поведінкових комплексів і моделей у повсякденну практику тощо. З метою утвердження цілковитого диктату над *modus vivendi* радянської людини тоталітарна система вдавалася до деструктивних маніпуляцій в приватній (особистісній) сфері. Іншими словами,